

ПРИЧІЛ

З польської переклав Василь ЛАПТІЙЧУК

Дві луки

Були собі дві країни, що простяглися обік одної, розділені тільки прозорою річкою. Береги їхні полого знижувалися до річки, утворюючи неглибокий брід, ніби маленьке озерце з тихим і кришталевим плесом. Крізь блакитну глибочину виднілося золотаве дно, з якого тяглися вгору стебла лотосів, що розквітали над водною гладінню рожевим та білим цвітом; довкола них лютосів вели свій невпинний танок різnobарвні метелики та бабки, а у вітті прибережних пальм і вище, в осяяному сонячним промінням повітрі, срібного-лосими дзвіночками витьохували пташки.

І саме тут був Переход з однієї країни в іншу.

Перша країна називалася Лукою Життя, а друга — Лукою Смерті.

Обидві створив найвищий і наймогутніший Брахма, який у Країні Життя настановив владарювати милосердного Вішну, а в Країні Смерті — мудрого Шіву.

І сказав Брахма:

— Чиніте так, як вважатимете за потрібне!

І ось у країні, що належала Вішну, завиравало життя. Почало сходити й заходити сонце, настали дні й ночі, глибини морські стали здійматися й опадати; небом попливли важкі, набряклі дощем хмари, земля поросла лісами й на ній зароїлися люди, звірі та птахи. А щоб усе живе могло плодитись і множитись, створив милосердний бог і Кохання, якому поклав водночас бути і Щастям.

А тоді Брахма закликав до себе Вішну й мовив йому:

— Нічого довершенішого за небо, яке я створив, ти на землі вже не вигадаєш. Тож іди відпочивай, і нехай істоти, що ти їх назвав людьми, надалі снують нитку життя без твоєї допомоги.

Послухався Вішну веління Брахми, і люди відтоді стали самі дбати про себе. З їхніх добрих помислів постала Радість, а із злих — Смуток. Люди з подивом побачили, що життя — не безнастанні радощі, а ту нитку Життя, про яку казав Брахма, прядуть ніби дві прядки, і в однієї — усміх на обличчі, а в другої — сльози на очах.

Прийшли тоді люди до Вішну й почали жалітися:

— Тяжко нам жити в смуткові, владико наш!

А той відказав:

— Нехай вас розважить Кохання!

Люди почули таке й пішли заспокоєні, бо Кохання і справді розраджувало їхній Смуток, такий мізерний супроти Щастя, що його давало Кохання — годі було навіть перейматися цим.

Та Кохання водночас і велика матір Життя, тож хоч і великою була країна Життя, де владарював Вішну, для юрміщ людських невдовзі забракло і лісових ягід, і меду гірських бджіл, і плодів на деревах. Тоді найкмітливіші взялися корчувати ліси, розорювати поля, сіяти збіжжя та збирати врожай.

Перекладено за виданням: Henryk Sienkiewicz. Baśnie i legendy. — Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa, 1978.

І ось так постала на землі Праця. Люди мусили взятися до неї, вона стала не лише засадою Життя, а й мало не самим Життям.

Але з Праці зродився і Труд, а з Труда — Втома.

Гурти людей знову потяглися до трону Вішну.

— Володарю наш! — здіймали вони в благанні руки. — Труд послабив наші тіла, а Втома розлилася по наших кістках. Час би вже й перепочити трохи, але Життя все змушує і змушує нас трудитись.

На що Вішну відповів:

— Великий Брахма не дозволив мені розвивати Життя далі. Але в моїй владі створити таке, що було б перепочинком, перервою після тяжкої праці.

І створив Сон.

Люди вдячно сприйняли той дарунок і невдовзі визнали, що він — чи не найблагословенніший з усіх дарунків, отриманих із рук божих.

Сон поглинав людські турботи й скрухи, покріплював на силі стомлених. Сон, як лагідна мати, осушував слізи журби й окривав наче легеньким серпанком забуття. Тож люди не могли надякуватися:

— Будь благословений, Сну, ти ж бо навіть ліпший за справжнє Життя!

І на одне лише нарікали, що не триває Сон вічно, що настає пробудження, а тоді — знову праця, знову труд і знову втома.

Приkrість ця так стала дошкуляти людям, що вони знову подалися до Вішну.

— Володарю наш! — почали блага, і його. — Дав ти нам добро велике й невимовне, але все ж не довершене. Зроби так, аби Сон тривав вічно.

Вішну насупив свої божественні брови, наче аж розгніваний їхнім зухвалством, а тоді проказав:

— Цього вже я не можу вам зробити. Та якщо хочете, переправтесь через річку на той бік і там знайдете те, що шукаєте.

Люди послухали тієї ради й юрмами потяглися до плеса, а вже звідти стали дивитися на протилежний бік річки.

За ясним і тихим, за гаптованим квітом плесом простягалася Лука Смерті, або ж Країна Шіви.

Не сходило й не заходило там сонце, не було дня і ночі, а все довкола затоплювало одноманітне лілове сяєво. Жоден предмет там не відкидав тіні, бо те сяяння проникало скрізь і видавалося справжньою сутністю всього.

Країна та не була пустельною: скільки сягав зір, тяглися там долини та пагорби, а на них — купки ряснокроних дерев, скрізь в'юнилися клубовища плюща й винограду. Але і скелі, і стовбури дерев, і стрункі стебла рослин були майже прозорі, немов виліплени із загуслого прозорого скла.

Листя плюща ледь лисніло під вранішньою зорею, і все тут було дивне, незвичне, упокоєне якимось незнаним на Луці Життя супокоєм — прозористе й ніби занурене в осяйну задуму, ніби мрійливе й приспане блаженним безпробудним сном.

Прозоре повітря не порушував бодай найлегший легіт, не ворушилася жодна квітка, не тріпотів жоден листочок.

І люди, що з галасом і лементом прибули до того плеса, враз притихли, побачивши ті застиглі простори, й тільки шепотіли вражено:

— Яка там тиша! І як усе спочиває в отому сяянні!

— О так, там спокій і вічний сон...

А деякі, найбільш стомлені, по хвилі мовили:

— Ходімо туди шукати вічного спокою!

І рішуче ступили у воду. Веселкове плесо ніби враз розступилося перед ними, аби їм було легше переходити на протилежний берег. А ті, хто лишився на березі, застережливо загукав їм услід, охоплені раптовою тugoю. Але ті навіть не озирнулися, ішли вперед легко й охоче, вочевидь щокрок більше заворожені чарами дивного краю.

А ще людський тлум на цьому березі постеріг, що постаті тих, які відходили, дедалі ніби прозорішали й яснішали, мовби розставали у всюдисущій ясності, що виповнювала Луку Смерті.

І коли люди перейшли через плесо, то почали вмощуватися на спочинок серед тамішнього квітування, під деревами та в уznіжжі скель. Очі їхні були

заплющені, а обличчя сповнилися не лише невимовним спокоєм, а й таким безмежним щастям, що його на Луці Життя не приносило навіть Кохання.

Тож ті, хто лишився на цьому березі, побачивши таке, й собі мовили задумано:

— Незрівнянно солодша й краща, певно, Країна Шіви...

І дедалі більшими гуртами почали переходити на протилежний берег. З якоюсь аж ніби вроčистістю ступали водою юрми старих і літніх людей; чоловіки ішли з жінками, матері вели за руку малих дітей, за ними квапилися юнаки та дівчата. Тисячі і мільйони люду переходили через Тихе Плесо, поки врешті Лука Життя майже зовсім спорожніла. Тоді Вішну, обов'язком якого було охороняти Життя, приголомшений власною, зродженою у гніві радою і не знаючи, що робити, поспішив до найвищого Брахми.

— Створителю,— мовив йому,— рятуй Життя! Край Смерті ти зробив таким світлим, таким привабливим і щасливим, що люди полішають моє царство й переселяються туди.

— Невже так нікого й не лишилося в твоїй країні? — запитав Браhma.

— Тільки один юнак і одна дівчина, створителю! Вони нестяжно кохають одне одного і ладні зреќтися вічного спокою, аби тільки бачити одне одного і бути завжди разом.

— Чого ж ти хочеш від мене?

— Зроби Країну Смерті не такою привабливою і щасливою. Бо інакше й ті двоє, які лишилися, покинуть мене слідком за іншими, щойно минеться весна їхнього кохання.

Браhma замислився на хвильку, а тоді стрепенувся:

— Ні, не можу я зменшити краси й щастя в Країні Смерті! Але щоб урятувати Життя, вчиню трохи інакше: відтепер люди переходитимуть на той бік не так охоче.

Сказав так і зіткав із пітми непроникну запону. Потім створив дві страхітливі істоти, одну з яких назвав Біль, а другу — Тривога. І наказав їм обом тримати ту запону при Переході.

Відтоді на Луці Вішну знову завиruвало Життя. Бо хоч Країна Шіви й лишилася такою ж ясною, погідною та щасливою, як і раніше, проте люди стали трохи боятися Болю й Тривоги при Тихому Плесі.

Будь Благословенна!

Ясної місячної ночі великий і мудрий Крішна глибоко замислився і мовив:

— Я гадав, що найдовершенніший на землі витвір — людина, і помилявся. Он нічний вітерець погойдує квітку лотоса, а яка ж вона прекрасна — довершенніша від усіх живих істот... Ось під сріблистим місячним світлом розтулилися її пелюстки, очей не одірвеш... Таки-так, немає серед людей нічого схожого,— повторив він із скрушим зітханням. Але відразу ж подумав уголос:

— А чого б це я, божество, та не годен силою свого слова створити істоту, яка б між людьми була тим, що й лотос між квітів? Тож нехай буде вона на радість людям і землі! Лотосе, обернися на живу дівчину й постань переді мною!

Затремтіла тоді легесенько хвиля, ніби торкнута крилом ластівки, ніч ніби посвітлішала, місяць на небі засяяв яскравіше, голосніше заспівали нічні птахи, а тоді нараз умовкли. І сталося диво з див: перед Крішною постав лотос у людській подобі.

Аж сам Крішна невимовно вразився.

— Була ти озерною квіткою,— мовив,— а відтепер будь квіткою моєї мислі. І — промовляй!

І дівча юне зашепотіло тихо-тихо, як ото шемрають пелюстки лотоса, коли їх цілує літній легіт:

— Паночку, ти перетворив мене на живу істоту. Але де ж накажеш мені жити? Не забувай, паночку, що бувши квіткою, я тремтіла на кожен повів

вітерцю й огортала себе листочками. Я боялася, паночку, злив і буревіїв, громів і блискавиць, боялася навіть пекучого проміння сонця. Ти звелів мені бути втіленим лотосом, тож я зберегла колишню свою природу, а тепер, паночку, боюся я землі й усього, що є на ній... Де ж накажеш оселитися мені?

Крішна звів мудрі очі до зірок, подумав хвилю, а тоді запитав:

- Хочеш оселитися на гірських вершинах?
- Там сніги й холоднечка, паночку, боюся я...
- Тоді... тоді я збудую тобі кришталевий палац на озерному дні.
- У глибинах озерних звиваються вужі та інші потвори. І там я боюся, паночку.
- А хочеш степів неозорих?
- Ой, паночку, таж вихорі й смерчі витоптують степ, наче той табун дикий...
- То що ж мені з тобою робити, втілена квітко? Ага, в печерах Еллори живуть святі пустельники... Хочеш жити в печерах, далеко від світу?
- Темно там, паночку, боюся я...

Крішна присів на камінь, підпер голову рукою і задумався. Настрахане, тримтяче дівча стояло перед ним.

Тим часом небо на сході розквітало вранішньою зорею, сипнуло позолоту на води озерні, на пальми та бамбук. Хором озвалися рожеві чаплі, блакитні журавлі та білі лебеді на воді, павичі та бенгальські тигри з лісу. А тому всьому ніби вторували ніжним дзенькотом струни на перлинній мушлі та слова пісні людської.

Крішна раптом стрепенувся від задуми й проказав:

- То поет Вальмікі вітає схід сонця...

А за хвилю розсунулася запона пурпурowych квітів, що всипали ліани, й над озером постав сам Вальмікі.

І зач перестав грати, побачивши втілений лотос. Перлинна мушля вислизнула з його долонь на землю, руки безвільно опали, а сам занімів, мовби сам великий Крішна зачарував його у дерево над водою.

А Крішна, неабияк потішений тим враженням від свого творіння, сказав йому:

- Пробудися, Вальмікі! І озовися словом!..

І Вальмікі озвався:

- Кохаю...

Бо лише це одне слово він пам'ятає зараз і лише його міг він виповісти. Обличчя Крішни враз прояснило.

— Дівчина невимовна, я таки знайшов місце на світі, гідне тебе: оселяйся в поетовім серці!

А Вальмікі знову повторив:

- Кохаю...

Воля могутнього Крішни, воля божественна, почала тихенько підштовхувати дівча до поетового серця, що його Крішна зробив прозорим, як кришталь.

Ясна, як літній день, і спокійна, як хвиля Гангу, ступила дівчина до визначеного їй притулку. Та раптом глянула пильніше в серце Вальмікі й нараз зблідла, наче стужним подувом війнуло на неї.

Крішна здивувався.

- Втілена квітко,— поспітив,— чи й поетове серце тебе лякає?

— Паночку,— тримтячим голосом мовила дівчина,— де ж це ти хочеш оселити мене? У цьому серці побачила я і засніжені гірські вершини, і водну глибочину, де повно всіляких дивовижних істот, і степ вихорний та буревійний, і темні еллорські печери... Я знову боюся, паночку!

Але добрий і мудрий Крішна відповів:

— Заспокойся ж, втілена квітко! Якщо в серці Вальмікі лежать холодні сніги, то будь теплим подихом весни, який розтопить їх; якщо є там водна глибочину, то будь у ній коштовною перлиною; якщо є там пустельний степ, то засій його квітами щастя; якщо є там темні печери Еллори, то будь у тій пітьмі сонячним променем...

А Вальмікі, до якого тим часом повернулася мова, додав:

- І будь благословенна!

ДІОКЛ

Афіни огорнув божественний сон і в глибокій тиші ледве вчувався подих сплячого міста. Місячне сяєво мовби затопило розлогою, сріблястою і сонливою повінню узгір'я, акрополь, храми, маслинові гаї і купки чорних кипарисів. Стихи водограї, дрімала при брамах скіфська сторожа. Місто спало, спала й околиця.

Серед глибокої ночі не спав тільки юний Діокл: вклякнувши перед статую Афіни Паллади, що тьмаво біліла в садах Академії, він обхопив її ноги руками і благав:

— Афіно, о Афіно, ти, що колись постала перед людськими очима, почуй мене! Змилуйся наді мною! Вислухай мою молитву.

Одірвавши чоло від мармурових ніг богині, він підвів погляд до її обличчя, що його саме освітив вузенький місячний промінчик. Проте у відповідь було мовчання. Навіть звичний цієї нічної пори легенький морський вітерець, здавалося, ущух, жоден листочок не шелеснув на вітті.

Сповнилося тоді юначе серце невимірним жalem, і жаль той став струменіти сльозами по невимовно вродливому обличчю.

— Одну тебе волю я шанувати й прославляти над усіх богів! — знову заблагав юнак. — Лише одну тебе, захиснице моя! Адже це ти вила в мою душу бентегу й жадання, що палять мене вогнем. Тож загаси їх або ж насить, о богине! Дай мені пізнати найвищу Правду, Правду правд, душу всього сущого. А я навзамін пожертвую їй своє життя з усіма його втіхами. Зречуся багатства, віддам молодість, вроду, кохання, щастя і навіть славу, що її люди мають за найбільший скарб і найбільшу ласку богів.

Він клав і клав чолом поклони, а палка молитва линула з глибин його душі, як із кадила жертовний дим. Усе його єство ніби стало самим благанням. Біля ніг богині вже й забув, де він, хто він і що з ним коїться; його огорнув наче չапівсон, у якому жевріла одна-єдина свідома й воднораз незборима думка, що такої його клятви не можна не почути.

І відповідь надійшла. Віття маслин і верхівки кипарисів нараз гойнулися і почали хилитися, начебто зірвався враз нічний вітер, а шемріт листя і кипарисових голок змінився на людський голос, що забринів угорі й по цілому садові. Наче ото безліч людей загукало нараз з усіх боків:

— Діокле! Діокле!..

Юнак здригнувся, пробудився і став уважно роззиратися довкола, гадаючи, що, може, то друзі шукають його вночі.

— Хто там мене гукає? — озвався він.

І тоді мармурова долоня лягла на його плече.

— То ти гукав мене, — мовила богиня. — Я почула тебе й ось стою перед тобою.

Юнак похолосив від божественного жаху, а тоді впав на коліна, захоплено й настрахано повторюючи:

— То ти прийшла до мене?! Незбагненна, недосяжна, невимовна!

Та богиня звеліла йому підвестись і мовила:

— Ти хочеш пізнати найвищу і єдину Правду, що є душою світу і сутністю всього. Тож знай, що ніхто з нащадків Девкаліона не бачив її досі без запон, які окривають і окриватимуть її завжди від людських очей. І твоє зухвале жадання може дорого обійтися тобі. Та коли вже ти поклявся своїм життям, то я ладна тобі допомогти. Якщо заради правди ти зречешся багатства, влади, кохання і слави, що, як ти сам казав, є найбільшою ласкою богів.

— Зрікаюся цілого світу і навіть сонця! — палко вигукнув Діокл.

І похилили свої верхівки кипариси і маслинин перед доношкою могутнього Зевса. А сама вона ніби замислилася на мить над клятвою юнака.

— Проте, — озвалася вона по хвилі, — ти не побачиш її одразу. Щороку ось такої ночі я носитиму тебе до Правди, а ти здійматимеш із неї по одній лише запоні й кидатимеш за себе. І обіцяю тобі, що не помреш, допоки не здіймеш останньої запони. Чи пристаєш ти на таке, Діокле?

— Нехай сповниться і сповнюється завжди твоя воля, мудра велителько! — відповів юнак.

І тієї ж миті богиня вийшла зі свого мармурового вбрання, обернулася на ніби променисту, як світло, а тоді, взявшись Діокла на руки, здійнялася вгору й помчала крізь божественний ефір, як одна з тих зірок, що літніми ночами часто пролітають над приспаним Архіпелагом.

Вони летіли швидко, як думка, поки зупинилися в невидимій країні на небосяжній горі, вищій за Олімп, Ілу, Пеліон і Оссу. Там, на стрімкій вершині Діокл побачив начебто жіночу постать, щільно вкутану в численні запони. Отож годі було розрізнати справжню подобу тієї жінки. Довкола постаті мерехтілс дивне й таємниче світло, зовсім одмінне від земного.

— Оце і є Правда,— мовила юнакові Афіна. — Ось бачиш, хоч її проміння й притъмарене запонами, проте проникає назовні і світить. Якби не її слабкий відблиск, що падає на землю і що його вбирають очі мудреців, люди блукали б у непроглядному й нескінченому мороці, як мешканці країв кіммерійських

— Поводирко небесна,— озвався Діокл,— коли я зірву першу запону, та Правда засяє мені ясніше.

— Тоді зривай! — мовила богиня.

Діокл ухопився в запону й потягнув її до себе. І відразу ясніше світло вдарило йому в очі, але він, поглинutий тією променистою постаттю, і не помітив, як запона, що її він випустив із рук, обернулася на білого лебедя і полинула в тьмаву далечінь.

Довго юнак стояв перед Правдою, знову ніби в напівсні: одірваний оджиття, занесений у засвіти, без земних думок і бажань, черпаючи з незнано ясноти незнану силу, невимовно втішений.

— О ясна! О вічна! О душі світа! — згукував він.

Він дотримав даної богині клятви. Коли, бувало, гуляв з ровесниками в саду Академії чи по дорозі до Акрополя, чи серед маслинових гаїв між містом і портом, друзі звертали на нього здивований і докірливий погляд.

— Діокле,— казали вони,— твій батько призбирав величезні статки. Ти ж можеш витрачати їх, як тобі заманеться. Чому ж ти не влаштовуєш бучни учт, як влаштовував для афінян богоірвний Алківіад? Чому гордуєш просток розмовою, танцями, формінгою і цитрою? Чи не циніком ти часом став, що не дбаєш навіть про власний дім, не оздоблюєш його, як мусив би робити хтось інший на твоєму місці? Не забувай, що багатство — дарунок богів і від нього негаразд відмовлятися.

А Діокл замість відповіді й собі запитав їх:

— От скажіть мені, чи можна купити Правду навіть за всі скарби перського царя?

Дехто обсипав його докорами, проте були й такі, які вважали, що з нього виросте великий мудрець, навіть більший від славетного Платона.

Тож Діокл і далі жив собі в убоztві.

І за це певної ясної ночі з його руки полетіла лебедем у темні простори й друга запона, і Правда правд заясніла перед його очима ще яскравіше

Він був напрочуд вродливим юнаком. Найперші афінські вельможі філософи, співці й поети прагнули його дружби, аби хоча б через споглядання його неземної вроди наблизитися до глибин одвічних ідей.

Та Діокл відмітав і їхні дарунки, і запобігання, і priязнь...

Дівчата, що збиралися біля водограїв на Кераміку чи на Стоа, обплутували його косами й заполонювали хороводами. Прекрасні, ніби німфи, гетери не рапідали йому під ноги призначенні Адонісові галузки копри або крізь келишкі розквітлих лілей шепотіли йому на вухо пестливі й солодкі, наче музик аркадійських флейт, слова.

І все намарне!

— Прийди!.. — мовила йому якось найгарніша з афінянок, справжні втілення Харіти. — Очі мої, як палахкотливі зорі, волосся, як запашні гіацинти а лоно, наче лоно прекрасної Єлени. Тож прийди, Діокле, бо навіть боги на небесах не знають більшого блаженства, аніж кохання.

Але Діокл лише всміхнувся сумовито й відказав:

— І цей птах, о незрівнянна, вже далеко відлетів від мене.
Бо вже і третій лебідь з його руки відлетів ще однієї чарівливої ночі.

Літа пропливали, як оті хмарини, що їх над Афінами бурхливий Борей жене узимку від стрімчастих Фракійських гір до моря. Діокл із молодика помалу ставав зрілим мужем. Рідко брав участь у філософських диспутах, а ще рідше забирає слово на публічних виступах. Однак у місті вже линула слава про його розважливість і мудрість. Не раз афіняни пропонували йому високі посади, а знайомі та друзі переконували взяти до рук державне стерно й вивести корабель вітчизни з мілин та вирів на тихі води.

Проте він уже бачив, як у Афінах руйнується суспільне життя, як серед ненависті й чвар гине любов до вітчизни, як його застороги, наче зерна, приречені на згубу, падають на безплідну й здичавілу ріллю. І тим дужче опинався тій владі, якої зрікся обітницею. А якось, коли людські юрмища мало не силоміць спонукали його, аби став він на чолі їх, Діокл мовив їм:

— О афіняни, ви самі собі вороги. Як людина, я до сліз співчуваю вам. Та якби я навіть був богом, то все одно не погодився б урядувати вами.

І все ж, коли вибухнула війна, він разом з іншими пішов боронити рідну землю. І повернувся, вкритий ранами. Та коли на Акрополі найуславленішим героям роздавали вінки, Діокла серед них не було. Він навіть не дозволив викарбувати своє ім'я на мідній дощці, що її з цієї нагоди повісили в храмі.

Знехтував він і ще більшою славою, якої міг зажити на Олімпійських іграх. А на схилі років сплів собі біля каменоломень Пентелікона хатину з верболозу, облишив місто й став жити остронь від людей. Мало-помалу в Афінах забували про нього, а коли іноді він навідувався до міста купити хліба та маслин, то знайомі чи й упізнавали його.

І так він жив довго — самотній, гордий, замкнутий у собі, поринутий у безмежний, хоч і тихий та лагідний смуток.

Минуло ще кілька олімпіад. Волосся на голові Діокла посивіло, постать похилилася до землі, очі запали в очниці, а старість висотала йому сили. Тримався лише думкою, що коли невдовзі доведеться залишити країну під сонцем, то спершу побачить найвищу Правду, предковічну Матір усіх правд на світі.

А часом думав собі, що коли Парка відразу по цьому не перетне нитки його життя, то ще повернеться до міста, до людей і дасть їм навіть більше, аніж колись Прометей.

І от настала велика містична ніч, коли богиня знову взяла його на руки, занесла на піднебесну гору й поставила перед Правдою.

— Поглянь лишень, як вона світить і палає, — мовила Афіна. — Та перш ніж востаннє потягнешся до неї рукою, вислухай, що я скажу тобі. Оті запони, що упродовж довгих років відлітали від тебе лебедями, то облуда твого життя. Якщо ж тобі жаль останньої запони або якщо тебе повнить страх, то відступи, поки ще не пізно. А я спущу тебе з оцих вершин, аби ти, як інші люди, добігав свого життя в земній юдолі.

— Але ж я усе своє життя тільки й чекав цієї хвилини! — згукнув Діокл.

Із серцем, що мало не вискачувало з грудей, підійшов він, мружачись від сліпучого сяєва, і тремтячою рукою зірвав з Правди останню запону й кинув позад себе.

І відразу сталося щось украї страхітливе.

Тієї самої хвилі наче вдарила сліпуча блискавка і очі йому заслава така моторошна темрява, що навіть найчорніша ніч проти неї могла видатися ясним днем.

І серед того непроглядного мороку розлігся раптом голос Діокла, сповнений невимовного сум'яття й безмежного болю:

— Афіно! Афіно! Так під запоною нічого немає! Я під нею нічого не бачу!
На той розпачливий зойк-стогін були йому суворі слова богині:

— Твої зіниці засліпило сяяння Правди. Відлетіла твоя остання облуда, що її кожен смертний годен побачити й без запони.

І запала моторошна тиша.

— Ти завжди дуриш тих, хто безмежно вірить тобі,— простогнав Діокл. — Ти піддурала й мене, жорстоке, облудне божество. Та коли я вже ніколи не побачу найвищої Правди, то пошли мені хоча б смерть-збавительку.

І такий надлюдський жаль бринів у його словах, що зворушилася навіть Афіна. Вона поклала долоню на голову нещасного й лагідно мовила:

— Посилаю її тобі, Діокле, а з нею й останню втіху. Коли Смерть заколисає тебе, ти побачиш те сяєво, від якого за життя осліпли твої очі.

Ніч бліднула й розставала, а день займався холодний і сірий. З вирогища хмар на небі почали падати рясні й лапаті сніжинки, вкриваючи собою посмertні останки Діокла.

Суд Осіріса

І коли помер у Єгипті син Псунабуда Псунабуд, великий міністр котрогось із Тутмесів з якоїсь там династії, що правила перед нашестям гіксосів, прийшли по його душу два невмирущі Єства й почубилися за неї, наповнюючи нескінченні обшири тихої вічності таким галасом, що всемогутній Осіріс звелів їм стати перед його очима й запитав:

— Хто ви такі, о духи, і хто той грішник, що його мое яструбине око добачає межи вами? І чому в країні Спокою ви гризетеся, наче дві перекупки з Мемфісу?

І на це так відповів один із духів:

— Я, владико, невмируща Глупота. Я опікувалася присутнім тут його превелебністю Псунабудом, як рідна ненька. Підказувала йому кожне слово, показувала кожен крок. Не покидала його ні на хвильку, а позаяк і він тримався за мої шати міцно й вірно, позаяк усе життя був, як гласить єгипетська приказка, дурний, як ніжки від стола, то я тепер хочу забрати його душу й оселити її в тій заземній країні, призначенні для довічного поселення дурнів.

Осіріс повернувся до іншого духа.

— Тепер кажи ти,— мовив він, беручи терези, на яких зважував усі думки, слова й учинки.

— Я, о владико, невмируща Підлота. Не заперечую, його превелебність Псунабуд на своїй високій посаді часто припускає помилок, гідних віслюка, але тверджу, що він передусім був негідником. Якщо зволиш, владико, я наведу тобі тисячу доказів, яких Глупота — уже хоча б тому, що вона Глупота — ніколи не зможе спростувати.

— Глупота,— перервав її слова Яструбоокий, підносячи свій провидецький перст,— не може тільки висувати якусь думку, натомість усе може спростувати. Тож запитую тебе, чого ти хочеш?

— Хочу, владико, забрати цю душу й оселити її в тій заземній країні, над якою я паную і яка призначена на довічне поселення для злодюг.

Кажучи це, Підлота вхопила Псунабуда за руку, а Глупота вхопила його за другу. Обоє вони, тамуючи в грудях дух, стали чекати на вирок Справедливого.

А Справедливий уступив свої пташині очі в Псунабуда, придивився до нього й мовив:

— Бачу, обидві ви маєте на нього право, тож я охоче б вас вислухав і розсудив, але й справді на дивне виходить. Твої докази, Глупото, будуть безглуздими, а твої, Підлото, негідними. Я не можу їх зважити і, отже, не можу віддати за котrusь із вас свого голосу. Що ж нам робити? Оце, мабуть, покличу Мудрість, вона все бачить наскрізь. І скажу їй стисло й розважливо розповісти мені про життя його превелебності й усю вашу справу.

— О владико,— шепнула Глупота,— Мудрість — моя особиста ворогиня. Справедливий знову піdnіс свій провидецький палець.

— Повір мені, Глупото, правдива Мудрість така ж ворогиня твоя, як і Підлоти.

І ту ж хвилю покликав Мудрість і вона враз постала перед ним. Подивилася на Псунабуда й анітрохи не здивувалася, бо Мудрість нічому й ніколи не дивується. Тільки посміхнулася ніби трохи утішено й мовила:

— О, то це Його Превелебність, що таємними циркулярами до губернаторів заборонив мені перебувати в Єгипті!..

— Слово честі, для блага держави... — почав виправдовуватись Псунабуд. Але Осіріс звелів йому вмовкнути й сам запитав:

— Скажи мені, Мудрости, якою більше була та заборона: безглаздо чи підлою?

— Однаковою-однаковісінькою! — відповіла Мудрість.

І поклав Справедливий на терези, що стояли біля піdnіжжя трону, однакові важки.

— Мов далі,— сказав він,— щоб урешті з'ясувати, кому з двох духів слід помислити за найвідповідніше для Превелебності поселення.

І повідала Мудрість про все життя Псунабуда, від юних літ до останньої хвили його земної мандрівки. Згадала, як в Академії в стобрамних Фівах він був затятим лібералом; як ставши згодом на службу, записався до державних діячів і кшив із зasad, які за студентських часів сам же й виголошував; як під гаслом «Єгипет для єгиптян!» працював над об'єднанням держави під владою мемфіської бюрократії; як, урешті-решт, упродовж усієї своєї тривалої служби все когось підозрював, щось винюхував, на когось доносив, від чогось відмовляв, чогось не допускав, щось приховував, когось приборкував, — і замість розширювати поле людської діяльності й людське життя, раз у раз його огиджував, сковував і обмежував.

— Чи не вважаєш ти, що це все лукавство? — урвав її слова Осіріс, докидаючи важок на шальку Підлоти.

— Ні, о Всевідо,— відказала Мудрість,— та дозволю собі завважити, що була в тім глупота величезна, як піраміда Хеопса, бо Псунабуд, працюючи нібито для розвою Єгипту, насправді його послаблював; трудячися нібито для слави Єгипту, остаточно його загидив; працюючи нібито для ладу в державі, увергнув її в безлад і наплодив у ній прірву ворогів. І при цьому всьому в його зашкраблій голові й на мить не зринуло думки, що вся його праця приносить лише шкоду й поразку.

— Коли так,— мовив Справедливий,— то треба докинути й на шальку Глупоти.

— Треба! — підтакнула Мудрість. — Але послухай мене, владико, далі. Став Псунабуд губернатором північної провінції Пта, де мешкали переважно фінікійці та греки, і як перших, так і других почав ревно переробляти на єгиптян. Заборонив їм розмовляти й писати на папірусах рідною мовою, став переслідувати їхню віру й позачиняв їхні школи. А передовсім наказав їм носити чепчики, що, як відомо, є в Єгипті народним головним убором. На його переконання, єгиптянин був єгиптянином тільки завдяки чепчику, а які думки роїлися в головах під тими чепчиками, йому й гадки не було. Ті ж, хто не хотів носити чепчики, могли звільнитися від них за хабара,— і ось так зростали статки губернатора.

Осіріс утретє піdnіс палець і розважливо мовив:

— Хабар не обов'язково свідчить про глупоту.

— Запевне, владико, але не докидай на шальку Підлоти, позаяк у Єгипті всі сановники вважають хабарі за звичай такий всюдисущий і так освячену давньою єгипетською традицією, що беруть їх з цілком чистим сумлінням.

— Маєш слухність. Яко бог єгипетський, я не повинен забувати про це. Не докидатиму важка на жодну шальку, поки не повідаєш, як чинив Псунабуд, коли був спідручним фараона?

— Єгипет, як тобі відомо, Справедливий, потребував великих і глибоких реформ. Отож Псунабуд, ставши міністром, передовсім подбав, щоб реформи були незначними й неглибокими. Єгипет потребував чесних і мудрих людей, які б стояли за нові реформи. А Псунабуд доручив робити їх давнім, пришелепкуваним урядовцям, що не визнавали реформ. Яке з того було посміховисько й яка шкода для Єгипту, легко збагне не тільки такий проникливий розум, як твій, владико, чи розум крокодила, кота чи іхневмона, але й пересічний і неглибокий людський. Псунабуд був надто тупим, аби зрозуміти, що держава від обnіжжя й до вершини мусить перебудуватися, і замало порядним, аби сумлінно провести хоча б ті зміни, доконечність яких зрозумів і визнав сам фараон.

— Нехай мене ібіс дзьобне,— мовив Осіріс, докидаючи важки на обидві шальки,— якщо я знаю, яка ж урешті переважить!

А слова Мудрості плинули далі:

— Він ошукував зарівно як фараона, так і людей. Фараона лякав народним бунтом, а людей переконував, що фараон прагне загнати їх у неволю. Він підірвав владу фараона й не розширив народні вольності. За його правування Єгипет конав з голоду і кишів розбійниками!

— Слава богу, себто, слава мені самому! — вигукнув Осіріс. — Тепер, принаймні, немає сумніву, що це підлota чистої води!

— О! Але не тільки підлota,— спокійно відказала Мудрість,— бо ж при тім усім він виявив менше глупду, ніж його має верблюжий міхур. Вчинки його були похмури, але сам він був дурень дурнем, і глупота його була тим більшою, що він мав себе за мудрого. Він був не годен зрозуміти, що там, де треба великої і творчої політики, шахрайством не відбудешся,— і шахраював, шахраював без упину.

— Свята правда! Ти, як завжди, маєш слухність. І тільки такі доладні терези, як мої, можуть нам сказати, що з ним належить учинити.

— Я мушу додати ще кілька слів, о Всеохопний! Псуна буд кпив собі з фараона, не дбав за Єгипет, завжди думав тільки за себе, тож слід вважати, що він був більше негідником. Однак зваж, владико, якби Псуна буд урядував мудро й сумлінно, то Єгипет із цього мав би пожиток, а сам він не тільки не втратив би щось, а й став би ще могутнішим, і суд історії над ним був би інакшим.

— Отже, ти хочеш сказати, що віслюк у ньому переважав над харцизякою?

— Піднеси, о Справедливий, терези і ми все побачимо.

Осіріс піdnіс терези й тримав їх перед собою, доки шальки не заспокоїлись. По чім глянув на них і на його божому обличчі відбився подив. А заразом і розгубленість.

— Присягаю святим хвостом Апіса! — згукнув він. — Глупота й Підлota не переважають навзаєм ані на одну волосину з моєї бороди. Що ж тепер робити? Що ж робити?

Яструбоокий відкинув терези, обхопив голову руками й заплющив очі. А по хвилі його обличчя зясніло променистим усміхом. Він повернувся до Псуна буда й заговорив поважно й урочисто:

— Ваша превелебність! Жоден з богів грецьких, фінікійських чи тутешніх не второпав би, що з тобою діяти. Бо ж бачиш, навіть Мудрість у цю хвилину почухує голову.

Та недаремно боги й люди називають мене Всемогутнім, бо оце ж своєю всемогуттю, як мечем фараона, я розтинаю всілякі труднощі. І ось тобі мій вирок:

— Повернися до життя й повернися на землю. До кінця світу будь міністром фараонів розмаїтих народів,— клопочися, крутися, запроваджуй, керуй, урядуй...

А коли минуть віки, врешті-решт муситимеш показати, хто ти більший — харцизяка чи віслюк...

І тоді я знатиму, яких із цих двох духів має приготувати тобі резиденцію.

Мовив це, повернув Псуна буда обличчям до небесних сходів і наглим розмахом божественної ступні пришвидшив його повернення на землю.

У безоднях вічності запала глибока тиша; тим часом Єгипет вочевидь підготував воскреслуому Його Превелебності овації, бо аж до небесних брам почали долинати хоральні голоси радісного співу:

— Псуна буде! О Псуна буде!..

А Мудрість почала тихо сміятись.

Генрик Сенкевич (1846—1916) — видатний польський письменник, автор історичної трилогії «Вогнем і мечем» (1884), а також історичних романів «Quo vadis» (1896, відзначений 1905 року Нобелівською премією), «Хрестоносці» (1900), «Вир» (1910), психологічного роману «Без догмату» (1891) та пригодницької повісті для дітей «В пустелі і пущі» (1911).

Лаптійчук Василь Миколайович (нар. 1963 р.) — перекладач з польської, угорської та французької мов, викладач Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка.